

KIRIM TÜRKLERİNİN 1944 SÜRGÜNÜNÜN 70. YILINDA KÜLTÜR VE SANATTAKİ İZ DÜŞÜMLERİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Turhan KAYA*

“Tarih yazmak, tarih yapmak kadar önemlidir. Yazarlar yapana sadık kalmazsa değişmeyen gerçek insanlığı şaşkırtacak bir nitelik alır”.

M. Kemal ATATÜRK

Özet

Kadim bir Türk yurdu olan Deşt-i Kıpçak coğrafyasındaki Kırım yarımadası, tarih boyu toplumların buluşma noktası olmuştur. Bu yerin geçmişine kronolojik olarak bakıldığında; Tavırlar, İskitler, Hunlar, Kumanlar, Kıpçaklar, Altınordu, Hanlıklar ve Osmanlı dönemlerinden sonra da Rusların hâkimiyeti belgelerde görülmektedir. Şimdi Ukrayna devletinin özerk bir cumhuriyeti olarak Kırım’da Ruslar 1.600 000 Ukraynlar 635.700 Kırım Tatarları 350.000 Ermeniler 4.800 Bulgarlar 1.400 Rumlar 3.500 Almanlar 2.600 nüfusuyla hayat sürdürmektedir.

1774’de Kırım Hanlığının Osmanlı himayesinden çıkarılmasıyla, Rus istilasına uğramış ve çeşitli baskılarla hayat orada yaşayanlar için karanlık bir ortama çevrilmiştir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında, burada yaşayan bütün insanlar, Almanlarla işbirliği yaptıkları ileri sürülerek, bir gece yarısı silah zoruyla evlerinden alınmış ve bilinmeyen yerlere, insanlığa yakışmayacak davranışlarla sürgün edilmişlerdir. Kırım Türklerinin 1944 Sürgünü üzerine çok şeyler söylendi; destanlar, şiirler, tiyatrolar ve romanlar yazıldı. Ama insanlığın vicdanında maalesef “Kırım dramı” gereğince yankısını bulamadı. Dünyanın değişik yerlerinde çileli sürgün hayatından sonra Kırım’a dönüş yıllar sonra gerçekleşmiş olsa bile, Kırım’daki sürgünün bir “soykırım” olduğu yeterince dile getirilemedi. 2005 yılında yapılan Kırım Millî Meclisi Kongresi sonrasında alınan “Soykırım” kararı Ukrayna siyasetinin ve A.B.’nin ilgili organlarında yeterince değerlendirilme noktasına çıkarılmadı.

Tarihin karanlık sayfalarını ve ıstırap dolu acı günleri anlatmak yerine, geleceği güvenle yapılandırmanın yolu bu coğrafyada yaşayan insanlara açılmalıdır. Dünyanın değişik yerlerindeki Kırım Tatarları, Diasporada işbirliği ve güç birliğinin yollarını bularak, Kırım’da insanca yaşama konusunda ellerinden alınmış olan temel haklarını kazanmalıdırlar. İnsanca, dostça ve demokratik toplumların geliştirdiği ilkeler doğrultusunda bir paylaşım için çalışılmalıdır. Kırım Türklerine şimdilerde “Tatar” deniliyor. Ad ne olursa olsun, önemli olan insan onurudur. Yüreklerde ve beyinlerde varsa maziden izler, gizlense de bütün coğrafyada isimler eserler, hatıralar; belgelerde kayıtlıdır “Türk” diye sayısız değerler. Gaspıralı İsmail’in: “Dilde, fikirde, işte birlik” sesi hâlâ yankılanır Bahçesaray’da, Akmesic’te ve diğer yerlerde.

Anahtar Kelimeler: Kırım Türkleri, Sürgün, Soykırım, Kültür, İz düşüm.

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, K. K. Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü, turkaya@atauni.edu.tr

REFLECTIONS ON CULTURE AND ARTS IN THE 70TH ANNIVERSARY OF EXILE OF CRIMEAN TURKS IN 1944

“Writing history is as important as making history. If the ones who write history are not faithful to the ones who make history, unchanging reality gets a qualification which surprises humanity”.

M. Kemal ATATÜRK

Abstract

Crimean peninsula which is located in an ancient Dasht-i Kipchak Turkish homeland, has been the meeting point of the communities throughout history. Considering the past of this place chronologically; it can be seen documents about domination of Russians after Tavrlar, Scythians, Huns, Cumans, Kipchaks, Altınordu, Khanates and Ottoman periods.

After getting out of safekeeping of Ottoman, in 1774, Crimean Khanate was invaded by Russians and life was turned out to be darkness for the people who lived there. During the years of Second World War, all the people living there, were expelled to various countries in Asia on May 18, 1944, claiming that they collaborated with the Germans.

After returning from the painful exile in different parts of the USSR to Crimea, from the 1980s, even though occurred at intervals, exile in the Crimea could not be expressed as “genocide” enough. Crimean Tatars, by finding ways of collaboration and cooperation in the Diaspora, should get their fundamental rights which were taken away. They should study in humane and friendly way; and in line with the principles developed by democratic societies.

Crimean Turks are called as “Tatar” these days. Whatever it is called, the important thing is human dignity. Although the names, memories, works of art were hidden, numerous Turkish values are saved in documents; If there are traces of the past in his heart and mind. The voice of Gaspıralı İsmail still valid in Bakhchisaray, Simferopol and other geographies which says: “The unity in language, ideas, and work”.

Key Words: Crimean Tatars, Exile, Genocide, Culture, Reflection.

Ø. GİRİŞ

Karadeniz’in kuzeyinde 29° - 36° doğu meridyenleri ile 44° - 46° kuzey paralelleri arasında yer alan Kırım; kuzeyden Orkapı ile anakaraya bağlanan, doğudan Azak Denizi, güney ve batıdan ise Karadeniz ile çevrelenen bir yarımada olup, tarih boyunca Karadeniz’in egemenliği ve sosyoekonomik yapısı bakımından önemini muhafaza etmiştir.

Ukrayna’ya bağlı Kırım Özerk Cumhuriyeti, 26 140 km² yüzölçümünde olan Kırım yarımadası, kuzeyinde az eğimli bir ova bölümü ile güneyde oldukça dar bir şerit halinde uzayan dağlık alanlar ve kıyıda oluşan iki ana coğrafi birime ayrılır. Yeşil ada ismiyle de

anılan Kırım'da, 2.750.000 kişilik nüfusla; Rus, Ukrayn, Tatar ve diğer etnik topluluklardan meydana gelmektedir. Kırım yarımadası sınırı olan ülkelerle; siyasi, ekonomik, sosyal ve kültür bağlarıyla geçmişten geleceğe toplumların buluşma noktası olmuştur. Doğru bir sosyal yapı analizi için zengin malzemeye dayanan titiz çalışmalar sonucu ancak gerçekler bilinebilir. “*Kırım Türklerinin 1944 Sürgünü*”, ortak çalışmaların verileriyle değerlendirmek, daha realist sonuçlara varmayı sağlayacaktır.

SSCB'nin yıkılıp, Avrasya'nın yeniden yapılandırılmasında son dönemlerde ortaya çıkan bölgesel ve küresel gelişmeler açısından Kırım'ın, bağlı olduğu Ukrayna devletinin AB'ye giriş sürecinde öne çıktığı görülmektedir. Karadeniz'in kuzeyinde kadim bir Türk yurdu olan “Deşt-i Kıpçak” coğrafyasındaki Kırım yarımadası, değişik tarihlerde Rus istilasına uğramış ve çeşitli baskılarla hayat orada yaşayanlar için karanlık bir ortama çevrilmiştir.

Tarih boyunca, jeopolitik önemini korumuş olan Kırım'ın bilinen en eski sakinleri, Tavrlar, Kimmerler, İskitler, Sarmatlar, Alanlar, Gotlar, Miletliler, Yunanlılar, Roma, Bizans ve İtalyanlar olmuşlardır. Kırım'a ilk gelen Türk kavmi, Hunlar olarak bilinir. Hunları daha sonraki tarihlerde Göktürkler, Onugurlar, Kuturgurlar, Hazar Türkleri ve Peçenekler izlemiştir. Kırım'ın etnik ve kültürel yapısında en derin tesiri yapan ve en güçlü mirası bırakan Türk kavmi ise Peçenekleri mağlup ederek stepleri ve Kırım'ı ele geçiren ve iki yüzyılı aşkın bir süre hüküm süren, Kıpçaklardır.

Türkiye, küresel önceliklerin odağında bir ülke olması dolayısıyla, nerede Türk soyundan insanlar yaşamaktaysa, onlara el uzatmayı devlet olmanın bir gereği olarak algılayıp ekonomik, sosyal, kültürel desteklerini çeşitli kanallardan yapmayı sürdürmektedir. 21. yüzyılın başında Kırım'da yaşayan Türklerin durumuna kuşbakışı bir yönelişle dokunmak, ele alınacak sorunsalı daha iyi ortaya koyabilmek için gereklidir. “Rus istilasından sonra toplu göçler; 1785-1800, 1828 - 1829 ve 1860 - 1861 yıllarında görülmektedir. 20. yüzyılın başına kadar 1.200.000 kişinin göç ettiği kaynaklarda verilmektedir” (Devlet, 1999, s. 17). 1853 - 1856 “Kırım Savaşı” ise Ruslar tarafından ayrı bir perspektiften dünyaya yansıtılmaktadır.

Kırım Türklerinin yurtlarından sürgün edilişlerinin 70. yıldönümünde, bu insanlık faciasının esas sebeplerini aramak, konunun dünya gündemine alınması için yüksek sesle haykırmak ve gerçekleri vurgulamak için konuyu seçtim. 1944 sürgünü ve önceki zorunlu hicretleri facia olarak adlandırmak yetmez. Osmanlı-Rus ilişkileri pek çok akademisyen tarafından incelenirken, Kırım'a da özel yönelişler olmuştur.

1917 - 1920 yıllarında Rusya’da meydana gelen kanlı mücadelenin sonucunda kurulmuş olan siyasi rejimin yol haritasında, konunun sebeplerinin aranılması gerektiğini vurgulamak istiyorum. Ayrıca 1921 - 1941 dönemi, Kırım tarihinin en gergin ve belirsizliklerle dolu devresidir. Çünkü bu dönemin olayları ile ilgili bilgi ve belgeler ya imha edilmiştir yahut da çelik kasalarda Rus üst düzey yöneticilerinin bildikleri yerlerde saklanmaktadır. Rejimin sahte tarih tezlerinin gayesi de açık olarak ortadadır.

Kırım davasında İsmail Gaspıralı ve arkadaşlarının açmış olduğu “altın devir” Kırım kültür tarihini aydınlatmada önemli adımlar olarak tarihe geçmiştir. Bu dönemdeki müspet gelişmelerden rahatsız olan rejimin görevlileri 1928 - 1930 yıllarında 3500 kişiyi tutuklayarak, çeşitli cezalara çarptırmışlar daha sonra zulümlerin de şiddetini artırarak 1937 - 1938’de “büyük terör” sayılarak Stalin’in adamlarınca idama mahkûm edilen, kurşuna dizilen aydınlarının, hayatlarını zindanlarda ve sürgün kamplarında geçirenlerin sayısı on binleri aşmıştır. Böylece Kırım Türklerinin ziyalı evlatları imha edilmiştir. Geçmişini ve tarihini kaybeden toplum da yok olmaya mahkûm edilmiş oldu. 1930’ların “etnositi” 1944 sürgününü hazırladı. Bunun adı ise “Soykırım”dır. 18 Mayıs 1944 insanlığın “Kırım’da kara günü”dür. Hayatları ve insan hakları ellerinden alınan çaresizlerin feryatlarına hiçbir Avrupalı ve Asyalı devlet yeterli tepkiyi verememiştir. Kırım Tatar Millî Meclisi bu olayı 2005 yılındaki kongresinde dünyaya ilan etti. Biz de bu insanlık dışı olayın kültürdeki iz düşümünü eserlerden ve yaşayanların anlattıklarından sizlerle paylaşmaya çalışacağız.

1. DÜNDEN BUGÜNE KIRIM

M.Ö. 8. asırda Tavrlar, 7. asırda İskitler, daha sonra da Sarmatlar, Alanlar ve Hunların ardından, Miladi IV. asırdan itibaren Asya’dan Avrupa istikametine yapılan yayılmanın geçiş noktasını teşkil eden Kuzey Karadeniz, bu asırdan itibaren Türk nüfusu ile tanışmıştır (Sabit, 1934, s. 2) M.S. 6.-7. asırda Hazarlar, Peçenekler ve 10. asırda Kumanlar bu coğrafyada hâkimiyet kurmuşlardır. Kuzey Karadeniz, Avrupa Hunları, Sabarlar, Avarlar, Hazarlar, Peçenekler, Bulgarlar ve Kıpçaklar vasıtası ile Türkleşmiştir (Çandarlıoğlu, 2002, s. 10). Kuzey Karadeniz’de en kalıcı tesir gösteren Türk unsuru Kıpçaklardır (Yakubovskiy, 1976, s. IX). Kıpçakların Kalka Muharebesinde (1239) Altınorda’ya yenilmesi ile Moğol hâkimiyeti başlamıştır.

1.1. Altın Ordu'dan Rus İstilasına Kırım

Tarih kaynaklarına göre Kırım Tatarları, bölgeye X.-XIII. yüzyılları arasında çeşitli akınlarla gelmiş Türk kökenli budunların soyundan inme sayılırlar. Ataları Avarlar, Kumanlar, Peçenekler, Uz/Oğuz'lardır. “Cengiz’in torunu Batu Han tarafından kurulmuş olan Altınordu Devleti Timur tarafından 1395’te yıkılınca Kırım’daki liderler, Kazan ve Astrahan hanlıkları ile aralarında mücadeleye girişmişlerdir” (Çakmak, 1999, s. 614). Baş-Timur, Kırım’da kendi adına sikke bastırması ve hâkimiyet iddiasında bulunmuştur. Rakipleriyle mücadelelerden sonra Kırım’da ayrı bir hanlık kurmaya muvaffak olmuştur. Ancak Kırım Hanlığı’nın kurulmasının ardındaki gerçek isim bir Altınordu prensi olan Hacı Giray olmuştur. Hacı Giray, hanlığın, kendi adını taşıyan ilk parasını 1441-1442 yıllarında Solhat şehrinde bastırması ve başkent olarak Bahçesaray’ı seçmek suretiyle hanlığın fiilen kuruluşunu sağlamıştır (M.S.1450).

1.2. Kırım’ın Osmanlı Devleti Tarafından Fethi

Hacı Giray’ın soyundan gelenler “Giray” hanedanı adıyla anılmışlar ve Hanlığın yıkılışına kadar yaklaşık 350 üç yüz elli yıl boyunca Kırım Hanlığı tahtının sahipleri olmuşlardır. “Hacı Giray’ın ölümü üzerine yerine oğlu Mengli Giray geçmiştir (1468 - 1514). I. Mengli Giray’ın 1478’de tahta çıkmasına kadar geçen süre içerisinde, özellikle Nur Devlet, I. Mengli Giray ve Canbek arasındaki iktidar kavgaları, Kırım Hanlığı’nda iç çalkantılara ve taht mücadelelerine sahne olmuştur. Tatar büyüklerinden Mirza Eminek Bey, Kırım Hanlığı’ndaki bu çekişmelere bir son vermek düşüncesiyle Osmanlı Devleti’ne müracaatla yardım talebinde bulunmuşlardır. Bu talebin, Osmanlı Devleti’nin bölgedeki siyasi gelişmesine yardımcı bir unsur olacağı düşünülmüştür” (Yağcı, 2002, s. 554).

Fatih, 1462’de Trabzon’un fethi ile Karedeniz’i güven altına almıştır. “Kırım Hanlığı’nın durumunu dikkate alan Fatih, Kırım’ın fethi için 1475 yılında Gedik Ahmet Paşa’yı bu bölgeye gitmekle görevlendirmiştir. Ceneviz’e ait bir ticaret kolonisi olan Kefe’yi fethetmiş, arkasından da Kerç, Sudak ve Balıklava kalelerini teslim almış, Azak, Taman ve Mankub kalelerini fethetmiştir. Osmanlı Devleti, Kırım Hanı’nın da yardımlarıyla, kaleleri Ceneviz ve Venedik hâkimiyetinden kurtarılmasının ve buraların Osmanlı Devleti’ne bağlı birer sancak haline getirilmelerinin ve Cenevizlilerin Karadeniz’deki varlıklarına son verilmesinin ardından Mengli Giray’ı Hanlığın başına getirmiştir” (Yağcı, 2002, s. 554).

1.3. Osmanlı-Rusya İlişkileri Çerçevesinde Moskova Knezliği'nin Oluşumu

Moskova Knezliği, “Karadeniz’in kuzeyinde Osmanlı Devleti ile ancak Kırım hanları aracılığıyla ilişki kurulabilen ve tüccarlarına Kırım sahillerinde ticaret yapmaları izni verilen küçük bir kara devletiydi” (Kurat, 1987, s. 117). “Altınordu Devleti’nin parçalanıp Osmanlı Devleti’nin siyasi, askerî ve ekonomik hâkimiyetinin uluslararası siyasi platformda muarızları tarafından kabul görüp tescillendiği bir dönemde teşekkül etmiştir” (Köse, 1999, s. 536). “Nihayet 1547’de IV. İvan knezlikten çarlığa terfi etmiş, ilk Rus Çarı olarak taç giymiştir” (Kurat, 1987, s. 117).

XVII. asrın sonlarına kadar Çarlık Rusyası Osmanlı Devleti nezdinde ikinci derece bir devlet olarak kabul görmüştür. Bu nedenle Osmanlı Devleti, Rusya ile doğrudan bir siyasi münasebet içerisine girmemiştir. “XV. yüzyılın başlarında III. İvan zamanında, Kırım hanı Mengli Giray’ın tavassutu ile vuku bulmuştur (Kurat, 1987, s. 117) .İki devlet arasındaki siyasi münasebetlerin başlaması ise asrın sonlarında, 1475’te Kırım Hanlığı’nın Osmanlı hâkimiyetine girmesi ile söz konusu olmuştur. Bu devirde Moskova Rusya’sı, içinde bulunduğu şartlar gereği, Osmanlı Devleti ile dostça geçinmeyi kendisince siyasi bir zaruret olarak görmüştür” (Kurat, 1990, s. 4).

1.4. Ruslar Tarafından Kazan ve Astrahan’ın İşgal Edilmesi

İki devlet arasındaki münasebetlerin süreklilik arz eden bir düşmanlık halinden öteye gidememesi Türk-Rus tarihinde bazı dönüm noktalarının oluşmasına neden olmuştur. Türk ve Rus ilişkilerindeki en önemli dönüm noktalarından birisini Kazan ve Astrahan’ın Ruslar tarafından işgali teşkil etmiştir. “İdari ve askerî alanlardaki düzenlemelerle devlet idaresini güçlendiren Çar İvan, mevcut siyasi yapıyı gayet iyi değerlendirerek başlattığı seferlerle 1552’de Kazan Hanlığı’na ait toprakları işgal etmiştir. Kazan’ın işgalinden dört yıl sonra 1556’da ise, öncelikle Kırım askerî güçlerinin kullanacağı deniz yolunun açılması ve İran’ı oluşturabilecek herhangi bir müttefikten izole etmek için kullanılması bakımından büyük bir önem arz eden Astrahan’ı kendisine bağlamıştır” (Gökbilgin, 1978). “Kazan Hanlığı düştükten sonra Ruslara karşı halk beş yıl mücadele verdi. 300 - 400 bin Tatarın yurt için şehit olduğu araştırmacılar tarafından ileri sürülmektedir” (Devlet, 1999, s. 5).

1.5. Rusya'nın Kırım'ı İşgal Etmesi

1769 - 1774 Türk - Rus savaşından sonra imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım Hanlığı Osmanlı himayesinden çıkarılmaya başlar. Rus Çarlığı güya müstakil bir devlet olan Kırım hanlığının başına kendisine bağlı olan Şahin Giray'ı han tayin eder. "Kırım halkı, Osmanlı devleti tarafından kabul görmeyen hanı istemez. Abaza içinde ikamet etmekte olan Bahadır Giray ve Arslan Giray Taman'dan Kırım'a gelir. Kırım Tatar halkı Şahin Giray'ı hanlıktan düşürmek amacıyla saraya geldiğinde, Şahin Giray Rus generaline sığınır. *Bundan sonra Potemkin Kırım Tatar halkının isyan ettiğini bildirip üç kere Kırım'a girer, pek çok Kırım Tatar'ını öldürüp Kırım'ı bir kan gölü haline getirir* (Gülbünü Hanan). Bu olaylardan sonra bir harabe olan Kırım, Rus ordusu tarafından işgal edilmiştir. II. Katerina 19 Nisan 1783'te yeniden son Kırım Hanlığı denen bir devletin yok olduğunu ve topraklarının Rusya İmparatorluğuna katıldığını duyurur. Bundan sonra Kırım'da Tatar kimliğini belgeleyecek ne olsa bozmaya yok etmeğe başlanır. Elinden toprağı alınan halk Rus zulümleri karşısında, "ak toprak" dediğı Türkiye ve Romanya (Dobruca)'ya göç etmeğe başlarlar. Aslında bu duruma göç değil sürgün demek daha doğrudur. Aralıksız bu hicretler 100 sene sürer. " Kırım Hanlığının zaman içerisinde ve Osmanlı Devleti'ne paralel bir şekilde zayıflayarak güçten düşmesini fırsat bilen Ruslar, 30 Mart 1736'da Kırım'a girerek hanlığın merkezi Bahçesaray'ı yağmalamış, Gözleve ve Akmescit şehirlerini de tahrip etmişlerdir. Ancak bu dönemde aynı zamanda Ukrayna meselesi ile olan meşguliyetleri Rusları Kırım'da kalmaktan alıkoymuştur. Ruslar, Kırım'ı baştan başa yakıp yıktıktan sonra geri çekilmişlerdir. Osmanlı Devleti, İran ile savaş içerisinde olması dolayısıyla, olup bitenlere gerçek anlamda ses çıkarmamıştır" (Uzunçarşılı, 1978, s. 405-406).

1.6. Türk-Rus İlişkileri Çerçevesinde Küçük Kaynarca Antlaşması

Kafkasya'da ince hesaplar peşinde olan Rusya, Kırım'ı Osmanlı Devleti'nden kopararak hukuki bakımdan rakibini bölgeden tamamen uzaklaştırmak istemiştir. Bu anlamda Rusya'nın Kırım'da izlediğı politika, Kırım yerli ümerasını Osmanlı'dan tamamıyla koparmaya çalışmak olmuştur (Uzunçarşılı, 1978, s. 422 - 426). Temelinde Rus yayılmacılığının yer aldığı görülen ve 1768 yılı itibarıyla Balkanlar, Kafkaslar ve Kırım önlerinde, Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya'yı daha avantajlı bir konuma getirerek Türk-Rus ilişkilerinde yeni bir safha oluşturmuş ve 1768 - 1774 savaşı başlamıştır. "Osmanlı Devleti henüz 1774 savaşı neticesinde kabul etmek zorunda kaldığı Kırım'ın müstakiliyetini, bu savaştağı mağlubiyetin oluşmasına sebebiyet verdiği statükoyu ve bu statükonun özellikle Kafkaslarda Rusya lehine

oluşturmuş olduğu yapı ve gelişmeleri henüz içine tam olarak sindirememişken Kırım'ın 1783 yılında Rus işgaline uğraması, bir oldu bitti ile Rusya'ya bağlamaya kalkışmasından son derece rahatsızlık duymuştur. Nihai amaç olarak İstanbul'u ele geçirmek ve Bizans'ı yeniden ihya etmek emeli içerisinde olan Rusya Kırım'dan öte, Osmanlı Devleti'ni aralarında taksim etmek üzere Avusturya ile gizli bir anlaşma bile yapmıştır" (Uzunçarşılı, 1978, s. 426-427).

1.7. Kırım Hanlığının İşgalinin Sonuçları

1783 yılında Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesi Küçük Kaynarca Antlaşması'nın sona erdirmiş olmaktadır. "Kırım'ı kurtarmak için giriştiği bu savaşta, Rusya karşısındaki askerî geriliğini gören ve Avrupa'daki bütün dengelerin Rusya lehine döndüğünün farkında olan Osmanlı Devleti, Rusya'nın Kırım'ı ilhakı emrivakisini, Gürcistan üzerindeki hâkimiyet hakkını çaresiz kabullenmek zorunda kalmıştır. 9 Ocak 1784'te verdiği bir senetle de bu ilhakı resmen tanıma yoluna gitmiştir"(Uzunçarşılı, 1978, s. 450). "1774 Küçük Kaynarca Antlaşması, 1779 Aynalıkavak Tenkihnamesi ve 1783 Ticaret Antlaşması gibi bütün antlaşma ve şartları bir kez daha kabul ve tasdik ettirmiştir" (Yağcı, 2002, s. 554).

Osmanlı Devleti ise XVIII. asırdan itibaren Rusya karşısında çok zor durumlara düşmüş, ancak İngiltere ve Fransa'nın yardımlarıyla varlığını devam ettirebilmiştir. 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nden koparılan Kırım Hanlığı, 1783 yılında Rus işgaline maruz kalmıştır. Nihai ayrılıkla neticelenen 1783 işgali Kırım topraklarında yaşayan Türkler için, o günden bu güne kadar devam edecek olan, esaret hayatının da başlangıcı olmuştur.

Kırım'ın kaybedilmesi, Kırım'daki Türk ve Müslüman nüfusu açısından olduğu kadar Osmanlı Devleti için de son derece sarsıcı ve gayet acı olmuştur. Kırım'ın maruz kaldığı bu akıbetle ilk defa halkı Türk ve Müslüman olan bir toprak parçası Osmanlı Devleti'nden koparılmış, Karadeniz, boğazlar ve Anadolu tehlike altına girmiştir. 16 Kasım 1918'de Beyaz Rus Ordusu, 11 Kasım 1920'de ise Kızılordu Kırım'ı işgal etmiş ve Sovyet hâkimiyeti Kırım'a tam olarak yerleşmiştir. Rusların Kırım Yarımadası'nda Türklere ve Müslüman nüfusa karşı uyguladıkları baskı ve soykırım politikası yüzünden Kırım'daki Müslüman-Türk nüfus muhtelif tarihlerde, öncelikle "Ak Topraklar" dedikleri Anadolu toprakları olmak üzere, Balkanlara, Romanya ve Bulgaristan'a göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu göç sırasında çok sayıda Kırimlı yaşamını yitirmiş, açlık ve sefaletle mücadele etmek zorunda kalmıştır. 1783'te Kırım'daki

Türk nüfusu % 98 iken, Rus işgalinden sonra bu oran % 35'e kadar gerilemiştir" (Kırımlı, 1996, s. 11-17).

Bu süreç, zaman içinde daha da artan oranda devam etmekteydi. 1944'te 18-20 Mayıs arasında bilinmeyen sayıda insan, Rusya'nın iç bölgelerine sürgün edildi. Olaylara tanık olmuş bir Rus Generali şunları yazmıştı: "Savaşın başlangıcından sonuna kadar, Kazaklar, Kırımlıların köyleri arasında devriye gezdiler Hep Kırımlıları düşmana yardımcı olmakla suçladılar, onları tutukladılar ve kendilerine haraç ödenmesi üzerine serbest bıraktılar, kimini de öldürdüler" (Carty,1995).

Kırım Türklerinin üç gün içinde tamamen vatanlarından sürgün edilmesi operasyonunun başarıyla neticelenmesi şerefine 19 Temmuz 1944'te bir tören tertip edilmiş ve operasyonda görev alanlar Sovyet yönetimi tarafından mükafatlandırılmıştı. Ancak tören sırasında gelen bir haber, Arabat adlı bir Türk köyünün unutulmuş olarak boşaltılmadığını gösteriyordu. Azak Denizi ile Sivaş arasında yer alan Arabat köyünün halkı balıkçılık ve tuz üretimi ile uğraşan köylülerdi (Soysal ,2009).

Kobulov adamlarına iki saat içinde orada tek bir Kırım Türkünün kalmaması yönünde emir verdi. Oysa Kırım Türkleriyle dolu yük katarları çoktan yol almıştı ve onlara yetişme imkanı yoktu. Bunun üzerine Arabat'taki bütün Kırım Türkleri oldukça büyük ve eski bir gemiye bindirilerek mahzene kapatıldılar. Gemi denizin en derin yerine getirilerek ambar kapakları açıldı ve gemi içindeki insanlarla birlikte batırıldı. Bu olay sonunda Arabat köyünde yaşayan Kırım Türklerinden kurtulan tek bir kişi bile olmamıştı.Bu operasyondan sonradır ki, Kobulov Kırım'ın Türklerden "tamamen" temizlendiğini belirten raporunu iletebilmiştir (Abdülhamitoğlu, 1974).

Sürgün operasyonunun yolda geçen safhası, Kırım Türkleri açısından unutulması güç hadiselerin cereyan ettiği bir tablo ortaya koymaktadır. "Tıka basa vagonlara doldurulan halk, günlerce aç-susuz bir şekilde, en temel ihtiyaçlarını gideremedi, sonunun ne olacağını bilmediği bir seyahate çıkmıştı. Yol boyunca bir çok insan hastalanmış, özellikle yaşlılar ve çocuklar açlığa, susuzluğa, vagonların havasızlığına dayanamayarak hayatını kaybetmişlerdi. Ölenler durulan ilk yerde vagonlardan indirilmiş ve defnedilmelerine müsaade edilmeden yol kenarlarına bırakılmıştı" (İbrahim, 1995, s. 29-32). "Bu şekilde yol boyunca 7889 Kırım Türkünün öldüğü belirtilmektedir" (Kerimova, 1994, s. 28).

Uzun geçen bir yolculuktan sonra sürgün Kırım Türkleri, Sovyet yönetimi tarafından daha önceden tespit edilen yeni yerleşim yerlerine ulaştılar. “4 Temmuz 1944’te Beriya tarafından açıklanan bu insanlık dramının sonuçlarına göre, Kırım Türklerinin tamamı gönderildikleri yerlere vasıl olmuş, bunlardan 151.604 kişi Özbekistan’a, 31.551 kişi de 21 Mayıs 1944 tarihli GKO kararnamesi gereği Rusya Federasyonu’nun çeşitli bölgelerine yerleştirilmişti” (Özcan, 2002).

“Deşt-i Kıpçak’taki Türk kıyımı dünyada gereğince yankısını bulamadıysa, insanlığın vicdanı neden hala Kırım Tatarları için sessizdir? Çünkü SSCB’nin bilinen hedefi hâkimiyetindeki bütün toplulukları Slavlaştırmaktı. Bu hedefinde de büyük ölçüde başarılı olmuştur. Gaspıralı’nın ve arkadaşlarının çalışmalarına şiddetle karşı çıkan Prof. Nikolay İlminski gibi pek çok Rus’un yaptıklarını belgelerle ortaya koyan araştırmacılar vardır” (Özcan, 2002).

Dünyanın değişik yerlerinde ve çeşitli dillerde Rusların yayılmacı emelleri sonucu ezilen, sürülen, katledilen insanların, tarihte uğramış oldukları insanlık dışı uygulamalar üzerine binlerce ürün vardır. 1944 öncesi ve soykırım üzerine kültür ürünlerine yansıyan gerçekleri bir makale ile sınırlandırmak son derece zordur. Bizim yaptığımız yaşananların yansıtılabildiği eserleri birer cümleyle de olsa hatırlatmak şeklinde olabilecektir.

2. RUS İSTİLASI SONRASI KIRIM TATAR MİLLİ HAREKETİ VE DİYASPORA

Kırım Diasporası; Türkiye, Amerika, Kanada, İngiltere, Romanya, Bulgaristan, Almanya, Fransa ve daha başka yerlerde pek çok Kırım vatanseveri tarafından değişik etkinliklerle millî davayı dile getirmektedirler.

2.1. Kırım Tatar millî hareketi

Kırım Tatar millî hareketi, tarihi kaynaklarına göre 1769 - 1774 Türk-Rus savaşından sonra imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım Hanlığının Osmanlı himayesinden çıkarılmasıyla başlar. Bundan sonra Ruslar, Kırım’da Tatar kimliğini belgeleyecek ne varsa bozmağa ve ortadan kaldırmağa başlarlar. Yüz yıl süren bu çile dolu yıllar, İsmail Gaspıralı’nın yeni bir hareketinin gelişmesine kadar devam eder. İsmail Bey eserlerinde Türk kavimlerinin dil birliği ve tarih birliği konularında çalışmalarına başlar.

“Gaspıralı’nın“Tercüman’ı neşretmesine müsaade edilir. Nihayet bu facialara ilim ve medeniyet yoluyla son verecek bir ses olarak “Tercüman” 10 Nisan 1883’te çıkar (Kırımlı, 1996, s. 37-42) . Bu yıllarda İstanbul’da okumakta olan Çelebi Cihan, Cafer Seydahmet, Abdülhakim Hilmi, Alimseyit Cemil, Abdürrahim “Sükûti”, Abdi Zekâî Tölev, Habibullah Temircan Odabaş ve Yakup Seydabdullah “Kerçi” Ocak 1909’da “Kırım Talebe Cemiyeti”ni kurarlar. Cafer Seydamet Kırim, Yakup Kerçi, Ahmet Şükrü ve Çelebi Cihan 1909’da gizli bir cemiyet olan “Vatan Cemiyeti”ni kurarlar “(Kırımer, 1900, s. 13). Cemiyetin ilk azaları Alimseyit Cemil (Salkat), Abdülhakim Hilmi, Abdürrahim (Sükûti), Hamdi Bekirzâde (Ataman), Abdullah Velit, Habibullah Temircan Odabaş’ tır” (Kırımlı, 1996, s. 201).

Kırım Talebe Cemiyeti ile İdil- Urallı talebelerin cemiyeti “Rusyalı Talebe İslâm Cemiyeti” birleşip “Rusyalı Talebe Cemiyeti”ni teşekkül ettirirler.

“1905 inkılâbında Akmescit’teki Tatar öğretmen okulunu bitiren yaşların Kırım Tatar millî-inkılâpçı hareketi oluşturmak maksadıyla kurulan bu gruba “Yaş Tatarlar” denir” (Yunusov, 1993, s. 161) “1914 yılının yaz aylarında Kırım’daki milliyetçi grupları birleştirme hakkında çalışmalara başlanır. İstanbul’daki, Moskova’daki, St. Petersburg’daki ve Odesa’daki Kırım Tatar talebelerinin temsilcileri bir araya gelirler” (Kırımer,1990, s. 182-183).

Vatan Cemiyeti üyeleri Mart 1917’de ihtilâl olduğunda, Kırım’ın her yerinden katılan delegelerle 7 Nisan 1917’de Akmescit’te “Bütün Kırım Müslümanları Kongresi”ni toplarlar; Seçimlerden sonra Kırım Tatar Millî Parlamentosu (Kurultay) 9 Aralık 1917’de Bahçesaray’da toplanır.

“Kurultay azaları ilk Kırım Tatar hükûmetinin başkanı Numan Çelebi Cihan, Harbiye Müdürü (Bakanı) Cafer Seydahmet Kırim seçilir. Kurultayın üç eş bakanı Hasan Sabri Ayvazov, Abdülhakim Hilmi ve Cafer Ablayev’den oluşmaktadır. Kurultayın 26 Aralık 1917’de kabul ettiği Kırım Tatar Kanun-ı Esasîsi (Anayasası) ile Kırım Tatar Demokratik Cumhuriyeti” ilân edilir. Daha sonra Kırım’a dönmesi sağlanan Kırım Süvari Alayı ve Kırım Tatar piyade askerlerinin kumandasına girmesi ile Kırım Tatar Millî Hükûmeti askerî güce de kavuşur. Ancak 26 Ocak 1918’de Bolşevikler Kırım’ı işgal ederler ve Çelebi Cihan’ı öldürürler” (Kırımlı, 1996, s. 250). “Daha sonra bu hükûmet yerini 21 Mart 1918’de Bolşevikler tarafından kurulan Tavrid Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’ne bırakır. Bu hükûmette İbrahim İbrahimov, Süleyman İdrisov, Ali Bodanskiy gibi Kırım Türkleri de yer alır. 16 Nisan 1918’de Almanların Kırım’ı işgal etmelerinden sonra 25 Nisan 1918’de General Süleyman Sülkiyev

başkanlığında Kırım Ülke hükûmeti kurulur. Ayvazov bu dönemde İstanbul'da siyasi temsilci olarak bulunur” (Yunusov, 1993, s. 167).

“Dobruca'da meydana gelen Kırım Tatar Millî hareketinin en mühim öncülerinden biri olan Müstecip Ülküsal, daha genç bir öğrenciyken Kurultay hükümetinin kurulmasıyla vatan Kırım'ın Diaspora'da yaşayan Kırım Tatarlarına ihtiyacı olduğuna inanır ve muallimlik yapmak maksadıyla kaçak olarak Kırım'a gelir. Ancak yakalanıp Akyar'da zindana atılır. Hapiste bir gece yatar. 1918-1920 yıllarında vatan Bahçesaray Kaytaz Ağa ilkokulunda ve Fotisala köyünde muallim olup çalışır”(Kırımlı, 1996, s. 175-190) . Bu sırada Türkiye'den de pek çok Kırım Tatar, Kırım'a gelip, mekteplerde ders verip çalışırlar. Ancak “1920 yılında Bolşeviklerin Kırım'a girmeleriyle Müstecip Bey de vatandan ağlaya ağlaya ayrılır. Yüreği daima Türk dünyası için çarpan Müstecip Bey, Türk dünyasının aktif fikir adamlarıyla da devamlı ilişki içindedir. Kazan Türklerinden Ayaz İshaki Bey'le de bu dönemde Bükreş'te tanışır ve fikir alış verişleri senelerce sürer. Ayrıca Başkurdistanlı Prof. Dr. Zeki Velidî Bey, Azerbaycanlı Mehmet Emin Resulzade, Kazanlı Dr. Ahmet Temir gibi Türk dünyasının değişik beldelerinden pek çok şahsiyetiyle dostluklar kurmuş ve bu şahsiyetlerle yaşanan baskılara karşı çareler aramış, zaman zaman da ortak çalışmalar yapmıştır. Pazarcık'ta yaşayan millîyetçilerle sık sık toplantılar yapan Müstecip Bey, milleti uyandırmak ve kalkındırmak gayesiyle 1 Ocak 1930 tarihinde Emel Mecmuası'nı çıkarmaya başlar. Türkiye'ye döndükten sonra Diaspora'daki Türklerin önderi Cafer Seydahmet Kırimer'le birlikte faaliyetlerine devam eden Müstecip Bey, 21 Haziran 1941'de Hitler'in ordusu Sovyetler Birliği topraklarına girince Edige Kırimal ile birlikte Berlin'e gider. Maksatları, Romanya'dan hem de Türkiye'den Kırım Tatarlarının Kırım'a gitmelerine yardım etmektir. Ancak yedi ay Berlin'de yaşamalarına rağmen kimseyle görüşemezler ve Kırım'a gitmek için izin de alamazlar. Bu sıralarda Ahmet İhsan Kırımlı, Özbekistan'a gidip gizliden Kırım Tatar Millî Hareketinin lideri Mustafa Cemil Kırımoglu ile görüşür” (Kırımlı, 1996, s. 175-190).

O zamandan beri de bu güne dek Türkiye'de Dr. Ahmet İhsan Kırımlı başkanlığında devam eden Türkiye'deki Kırım Tatar Millî Hareket teşkilatı, sürgün yerlerinde olan millî hareket teşkilatının önderi Mustafa Cemil Kırımoglu ile ve Kırım Tatar Millî Meclisi ile birlikte çalışmalarına devam etmektedir.

Kırım'a Tatarların geri dönüşlerinin başladığı 1980'den 1995'e kadar 238 339 kişi KÖC vatandaşı olarak kayıt altına alınmıştır. 2013 yılı itibariyle de Kırım'daki Tatar nüfusun 350

000' i aştığı bildirilmektedir. Bu da genel nüfus içinde %13 e yaklaşmaktadır. Ayrıca Kırım dışında Ukrayna vatandaşı olarak değişik yerleşmelerde 4500 Kırım Türkü yaşamaktadır.

2.2. İkinci Dünya Savaşı ve Kırım Sürgünü

II. Dünya Savaşı öncesinde, hem Almanların hem de Rusların Kırım'a dair çeşitli planları bulunmaktaydı. "Dönemin Sovyet lideri Stalin'in, 1941 sonbaharında bütün Kırım Türklerini Kazakistan bozkırlarına sürmeyi tasarladığı nakledilmektedir" (Özbilen, 1984, s. 220).

21 Haziran 1941'de Hitler orduları, Sovyetler Birliği sınırlarını geçer, Alman-Rus savaşıyla yeni bir devre başlar." Savaşın başlamasından yaklaşık iki yıl sonra Sovyet topraklarını istila eden Alman orduları, Ekim 1941'de Kırım'ın kuzeyindeki Orkapı (Perekop)'dan içeri girerek, 30 Kasım 1941'e kadar Akyar (Sivastopol) dışında bütün Kırım'a hakim oldular" (Abdülhamitoğlu, 1974, s. 43).

Kasım 1943'te Stalingrad'da Alman ordusuna karşı ezici bir galibiyet kazanan Kızıl Ordu birlikleri, ilerlemesini sürdürerek 10 Nisan 1944'te Kırım'a yeniden hâkim oldu. "Kırım'ın tekrar Sovyet hâkimiyetine girmesinin ardından, zafer sarhoşluğu içinde olan Kızıl Ordu askerlerinin özellikle Kırım Türklerine karşı ağır baskılar uyguladığı, hatta birçok Kırım Türkünü katlettikleri bildirilmektedir" (Devlet, 1985, s. 4).

İkinci Dünya Savaşı yıllarında, Kırım'da yaşayan bütün insanlar, Almanlarla işbirliği yaptıkları ileri sürülerek, bir gece yarısı silah zoruyla evlerinden alınmış ve bilinmeyen yerlere insanlığa yakışmayacak davranışlarla sürgün edilmişlerdir.

3. RUS İSTİLASINDAN MUHTAR CUMHURİYETE KIRIM TÜRKLERİ SÜRGÜNÜNÜN KÜLTÜRE YANSIMASI

3.1. Edebiyatta Sürgün

Milletlerin hayatında önemli olayların yankısı edebiyatta hemen kendini gösterir. Tarihçilere kaynaklık edebilecek manzum anlatımların pek çok örneği kaynaklarda görüldüğü gibi, Kırım Türklerinin dramını şiirlerle anlatan binlerce manzume neşredilmiştir. Tarihçinin olaya bakışı ve anlatımı geçmişe dönüktür. Ancak edebiyatçının anlatımı, yaşayan bir boyutta devam etmektedir. Bunu vereceğimiz örneklerde açıkça görmekteyiz. "Bilhassa halk edebiyatında âşık tarzı göç destanları, ağıtlar, hasret ve gurbet türküleri oldukça önemli

olayların arka planına ait unsurlar taşımaktadırlar” (Arslan,1999, s. 9-11). Edebî ürünler, bu yönleriyle de tarihe kaynaklık etmektedirler.

Türkiye’de destan ve ağıtlarla, mani, koşma ve türküler üzerinde tematik ve konu seçimli yüzlerce çalışma yapılmıştır. Ancak Kırım üzerine tarihi, edebi ve sanat tarihi araştırmalarının sayısı sınırlıdır. “Kırım Türklerinin çileli hayatları üzerine türküler, destanlar ağıtlar pek çok olsa da yine de henüz yüreklerdeki gizlenmiş közün; hasret ve gurbet duygularının varlığını zaman zaman gazete ve dergi sayfalarına yansıdığını günümüzde de görmekteyiz” (Otar, 2001, s. 69).

3.1.1. Şiirde Sürgün

Yurdundan uzaklarda yaşamak durumunda kalan insanlar, gurbet ve hasret duygularını şiire dökerek anlatmayı tercih etmektedirler. Bu yolla yurttaşlık bağlarını bir yönüyle canlı tutmaktadırlar. Hele de insanlar yurtlarından zorla çıkartılmışlarsa, artık hayat onlar için bir faciadır. 1 Ocak 1874 tarihinde Tatar gençlerinin Rus ordusuna asker alınması üzerine yazılan sekiz dördlük bir manzumede tarihi karara halkın tepkisi yüklenirken, Kırımdan göçenlerin durumunu dile getiren yirmi dördlükten oluşan “Kırım Destanı” manzumesinde realist tablolar okunmaktadır. Birinci ve sonuncu dördlükleri şöyledir:

“Takdir-i ezelden emri Hüda’nın / Böyle iken yazı geldi zuhura / Zulüm ateşine düştük ne çare /Fena müşkül oldu hali Kırım’ın !//...../Kalmadı Kırım’ın şanı şöhreti /Terk etmeyiz din yolunda gayreti /Yol buldukça vazgeçmeyin hizmetten /Fena müşkül oldu hali Kırım’ın” (Özenbaşı’dan naklen, Otar, 2004, s. 64-68).

Abdullah Özenbaşı’nın bu hicrete yazdığı “Ey Gönül” şiiri millete bir önemli mesaj vermektedir: “Esef! Aranmıyor, halasa çare! / Ne gerek bu hicret Kavm-i Tatar ?/ Gönül, ne kaçarsın garip diyare ?/ Bu senin ettiğin mertlik değildir!//Burada kalan ihvan senden mi eksik ?/ Ey derdine dermandan ümidi kesik,/Ne süküt edersin, dilin mi kesik ?/ İşlerin itikada uygun değildir” (Tercüman, 1902).

Kırımlı şairlerin yüzlerce şiirinde göç, hicret, gurbet ve hasret temalarını kitaplardan okumak mümkündür. Bu şiirlerden bazılarının anılması gerekmektedir. Reşit Askı Özkırım’ın “Turnam” kitabı 1919’da yayınlanmıştır. Çorabatır mahlaslı şairin bu kitabının bir diğer adı “Kırım İçin Şiirler”dir. Bekir Çobanzade’nin “Oy Sovuk Şu Gurbet” şiir kitabı 1927’de çıkmıştır. Bu büyük âlim ve şair hayatını 1939 yılında sürgünde kaybetmiştir. Kırım dışında

yaşayan Mehmet Niyazi, "Kırım Şiirleri" kitabını 1935'te Köstence'de neşretmiştir. Yurt duygularının ağırlıklı olduğu bu eserde "Öz Yurdunda Garibim" şiiri duygu yönünden yüksek seviyededir. Hamdi Giraybay, "Kırım Edebiyatına Bir Bakış", Kırım Şiirleri kitabını 1935'te Romanya'da yayımlamıştır. Eşref Şemizade'nin Gözyaşı Duvarı" kitabı destan tarzında olup, sürgünü işlemektedir (Akmescit, 1993). Şakir Selim'in "Düşündükçe" kitabında Kırım insanının duygu ve düşünce zenginliğini çok yönlü olarak hissetmek ve anlamak mümkündür "Bir Gecede" şiiri ise sürgün günlerinin hicranını içermektedir (1997, Akmescit). Hamdi Giraybay'ın "Şiirler" kitabında Kırım'la ilgili duygulanışlarını okumaktayız (Akmescit, 1997). Abliyaziz Közealiyev'in "Melek Köprüsü" kitabında Kırım üzerine şiirleri ve yırları yer almaktadır. Çerkez Ali'nin "Baştaş Yazıları" kitabında, dörtlükler halinde lirik terennümler yer almaktadır (1998, Akmescit). Yunus Kandim'in "Umut İpi" eserinde Kırım'la ilgili içli duygulanışların mısralara dökülüşü görülmektedir (Akmescit, 2001). Seyran Ali'nin "Kalem Ucundaki Nur" kitabında şiirler ve çeşitli konulardaki düşünceleri yer almaktadır (Akmescit, 2004). Romanya'ya göç eden Kırım Tatarlarının destan ve türkülerini Mehmet Ali Ekrem derleyerek, tebliğ olarak sunmuştur (TİKA 1. Türkoloji Sempozyumu, Akmescit 2004). Diğer şairlerin ve ediplerin şiirlerini ve Kırım dışındaki Tatar şairlerin şiirlerinin yayınlandığı çeşitli dergilere ve şiir antolojilerine ulaşmayı gelecek yıllara bırakıyoruz.

3.1.2. Hatıralarda Sürgün

Diaspora'da Kırım ve Kırım'dan hicretler üzerine edebi ürünler içinde ikinci sırayı hatıralar almaktadır. Cengiz Dağcı (İngiltere), Mahmut V. Yurtsever (Dobruca-Romanya), Reşit Aşkı Özkırım (Adapazarı-Türkiye), Mehmet Niyazi (Köstence-Romanya)'da değişik türlerde eserlerinin yanı sıra, hatıralarını da neşretmişlerdir.

Müstecip Ülküsal Hatıralar (Kırım Yolunda Bir Ömür) eserinde; Rusların ileri sürdüğü yalan: "Tatarlar İkinci Dünya Savaşı yıllarında Almanlarla işbirliği yaptılar" propagandası sonucu, bütün tatar köylerinin us birliklerince topa tutulduğu anlatılmaktadır. Rıfat Kurtiyev "Sürgün Hatıraları" eserini iki cilt olarak yayımlamıştır. Bu eser Rusça-Kırım Tatarcadır. Araştırmacı Gülnar Bekirova iki ciltlik tarih eserinde, sürgünlük hatıralarına yer vermektedir. Yunus Kandim "Hatıralarda Cengiz Dağcı (2000) eserinde sürgündeki Cengiz Dağcıyı anlatmaktadır. "Deporaçıya" kitabında ise Rıfat Kurtiyev Kırım'dan sürgün edilenlerle yapılmış söyleşileri yazmaktadır (2004). Enver Özenbaşı,"Sürgün Hatıraları"ni Emel dergisinde 1994-1995 yılları arasında yayımlatmıştır. Kırım Tatar yazarı Emil Amit "Kimse Unutulmadı, Hiçbir şey Unutulmadı" eserinde çocukların sürgün duygularını işlemektedir.

Kırım’da yayımlanmakta olan Tan ve Yıldız dergilerinde, Bursa’da çıkan Kalgay ve İstanbul’da çıkan Bahçesaray dergilerinin sayfalarında hatıralar ve sözlü tarih yazıları yayımlanmaktadır.

3.1.3. Hikâye ve Romanlarda Sürgün

Edebî eserler, fikirlerin yayılabilmesi için önemli bir role sahiptir. Sevinç Çokum, Kırım Türklerinin 1853 ile 1865 yılları arasında maruz kaldıkları Rus zulmünü anlaşılır, akıcı, sade bir dille “Hilal Görününce” (1984) eserinde anlatır. Çokum, Kırım Türklerinin hayat mücadelesini zengin bir tarihî içerikle anlatırken, onların yaşadıklarını en iyi yansıtabilecek olan mahallî dili, Kırım Türkçesini kullanır.

Ervin Umerov’un “İkinci Gelin” adlı eseri (1984), Kırım Tatar edebiyatının sürgün gerçeğini duyurmaya yönelik ilk örnektir. Edebi türler içinde romanlarda Kırım’ı ve sürgünü işleyen yazarların başında Cengiz Dağcı gelmektedir. Kırım Türklerinin trajik serüvenlerini bir destan gibi anlatan Dağcı, yüz binlerin acılarını, sıkıntılarını, gönderildikleri yerlerin bilinmezliklerini dile getirmektedir. Korkunç Yıllar (1956), Yurdunu Kaybeden Adam (1957), Onlar da İnsandı (1958), Ölüm ve Korku Günleri (1962), O Topraklar Bizimdi (1966), sürgün motiflerinin farklı temalardaki yansımalarıdır. Cengiz Dağcı hakkında çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Son olarak “Gamalı Haç İle Kızıl Yıldız Arasındaki Yazar: Cengiz Dağcı” adlı monografik çalışma Abdullah Kara tarafından 2005’te yayımlanmıştır.

Aydın Şemi’nin Yazgı İpleri (2000) sürgünün ayrı bir boyutunu anlatan romanıdır. Edem Orazlı’nın Kırım Efsanesi” (2001) kitabı, Rus mantalitesiyle sürgünü anlamaktadır. “Canlı Nişan” romanıyla İbrahim Paşi (1998) sürgünlük çilelerini işlemektedir. Seyit Ömer Emin “Senin Yıldızın” (1994) eserinde Kırım’dan zorla çıkarılışı işlemektedir. Alim Azamat Oğlu eseriyle de Rıza Fazıl bir kahramanın destanlaşan hayatını romanlaştırmıştır (2005). Geçen 2005 yılının sonlarında çıkan “Aydın Gecede” eseriyle Uriye Edemeova, sürgün olayını bir eğitimci olarak romanlaştırmıştır. Sürgün faciasının gerçek boyutları 1980’den sonra birçok ülkede rahatça ele alınmaya başlamıştır. Gazeteci Vladimir Lukyayev’in “İnanın Bana Döneceksiniz” eseri bir hikâye olarak sürgün motiflerini yansıtmaktadır.

3.1.4. Tiyatro, Piyas, Sinema, Musiki ve Resimde Sürgün

Kırım’da sürgün üzerine ilk oyun “Ant Etken Men” adıyla Kırım Tatar Millî Tiyatrosu tarafından sahnelenmiştir (2000). Daha sonra “Vatanım Kırım” eseri tiyatro olarak aynı salonda sahnelenmiştir (2002). Zafer Kartay’ın senaryosunu yazdığı “Kırım Belgeseli” TRT için 1993’te

çekilmiştir. 2005'te ise ikinci belgesel: "Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız Arasında" TRT için çekilmiş ve TV 2' de Ocak ayında yayımlanmıştır.

Kırım davasının sembolü: "KIRIMOĞLU, Bir Halkın Mücadelesi Belgeseli" 05 Eylül 2013 Perşembe, dokuz bölüm olarak TRT'de yayımlanmıştır. "30'ar dakikalık 9 bölümden oluşan belgesel, Kırım Tatarlarının 18 Mayıs 1944 senesinde Vatanları Kırım'dan topyekun sürgün edilmelerini, olağan üstü bir mücadeleyle vatanları Kırım'a dönüşlerini ve bu mücadelenin en önemli lideri olan Mustafa Abdülcemil KIRIMOĞLU'nun hayatı ve mücadelesini anlatıyor. Bir Halkın Mücadelesi belgeselinin yönetmenliğini Neşe Sarısoy Karatay, yapımcılığını ve metin yazarlığını Zafer Karatay yaptı. Bu belgeselin hazırlıkları, çekimleri, arşiv çalışmaları ve kurgusu tam iki buçuk yıl sürdü. Belgeselin çekimleri, Kırım, Ukrayna, Amerika Birleşik Devletleri, Moskova, Omsk Sibiryaya, Özbekistan, Belçika ve Türkiye'de yapıldı.

Belgeselin müziklerini yapan Elvira Emir: "Filmin müziği üzerinde ilhamla, zevkle çalıştım. Bu belgesel için yaptığım besteler enstrümantal ve oda müziği, piyano müziği, vocal ve enstrümantal müzik tarzlarını temsil ediyor. Ben, halkın acılarını, çektiği zorlukları yansıtan müziğimi, hüznü, ama açık tonlarda ifade ettim. Bu müziği enstrümantal ansambl icra ediyor. Kırım Tatarlarının acılarını, umutlarını vatan hasreti ve sevgisini, mücadele azmini, kararlılığını ve kahraman liderimiz mücadelesini güçlü fonk sessile ifade eden müzik bestelemeye çalıştım. Yönetmen Neşe Sarısoy Karatay'ın da bir kadın olarak kendi hislerine, kendi tarzına, film için müzik üzerinde çalışırken, farklı duyguları yansıtan parlak, olumlu, yaprakları arasından güneş nurlarının geçtiği Kırım bahçelerini, kuş cıvıltısını yansıtan ve ana vatanının güzelliğini ifade eden bir müzikal piyes yazma fikri aklıma geldi. Ben, belgesel kahramanının kişiliği üzerinde düşündüğüm zaman onun doğasının farklı taraflarını müzik vasıtasıyla ifade etmeyi düşündüm. Onun kişiliğinin bir tarafını güçlü ruh, cesaret, adalet uğruna verdiği mücadelede amaca kenetlenme, diğer tarafını ise iç dünyası, duygular, endişeler var. Filmin kahramanını yansıtan müziğin esas motif, açık ve net olarak cesareti, kararlığı ifade eder" (<http://www.kirimoglu.org/>).

Musiki eserleri içinde Kırım'ın güzide sanatçılarının her birinin en az birkaç yırının sürgün veya Kırım teması içerdiği görülmektedir. Onlarca sanatçının bütün eserlerini tarayıp, bunlar üzerinde değerlendirme yapmak makalemizin sınırlarını aşacağı için sadece Üryane Kenjikayeva'nın "Vatanım" şarkısı ile tümünü anmış olalım. Bu yırda sanatçı şöyle sormaktadır: "Söyle anam, söyle babam, niçin yazılarımız böyle kara?"

Sürgün temasının resme girişi de 1990 yıllarından sonra görülmektedir. Çünkü bu tarihten sonra Kırım'a dönüşe izin çıkmıştır. Mahmut Çurlu'nun "Dönüş" tablosu (1991) ve "Kundakçı (1991). Çağdaş Kırım Tatar resminde Zarema Trasinova'nın eserleri ayrı bir sayfa açar. Sanatçı, beş yaşında geçirdiği sürgünün hatıralarını gençlik ve olgunluk çağının getirdikleri ile birleştirerek "Namaz" (1990) ve "Gurzuf Unutmadı" (1991) gibi yarı gerçekçi, yarı kurgusal eserlerde yansıtmaktadır. Daha sonra Kırım ressamı sürgün konulu resimleri Akmescit'te açtıkları sergi ile kamuya sunmuşlardır (2004).

3.1.5. Akademik Araştırmalarda Sürgün

Üniversitelerde ve bilim çevrelerinde, Kırım üzerine yapılan çalışmalarla ilgili bibliyografyalar tarandığında, yeterli sayıda araştırmanın yapılmış olduğunu söylemek zordur. Bununla beraber dünyanın değişik üniversitelerinde ve akademik araştırma merkezlerinde değişik dillerde yapılmış çalışmaları taramak da bu bildirimizin hedefini aşan çalışmaları gerektirdiğinden, mevcut dokümanlar üzerinde sınırlandırılmış bir makalenin içeriğini "Düşünceler" olarak sunmayı seçtik.

Şahap Nezihî'nin "Yirminci Asırda Tatar Milleti Mazlumesi"nde, Kırım Türklerinin yaşadıkları topraklardan savaşlar sebebiyle 1785-1861 yılları arasındaki sürgünü ele alınmaktadır (1911). Araştırmacı Ernest Kudusov eserinde sürgünü işlediğinden birkaç yıl Rusya'da zindana atılmıştır. "İkinci Dünya Savaşı'nda Kırım Tatarları" (2002). Abdullah Saydam arşiv belgelerine göre "Kırım ve Kafkas Göçleri" (1856-1876), çalışmasını 1992'de yapmıştır. Süleyman Erkan ise "Kırım Kafkasya ve Doğu Anadolu Göçleri (1878-1908) adlı çalışmayı yapmıştır (1993). Osman Gözaydın'ın bu konudaki çalışması "Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçleri (İstanbul, 1984). Feyzi Rahman YURTER," 20. Yüzyılda Kırım" eserinde (1998) yazar, İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında Avrupa kamplarındaki yaşantısını içeren resimleri ve elli seneden fazla bir zaman süresi içerisinde Kırım ile ilgili olarak tutmuş olduğu notları işlemektedir. "Gülnara Bekirova" Krımskotatarskaya Problema v SSSR (1944-1991)". Simferopol, (2004) çalışmasında; Kırım Türklerinin durumunu belgelere dayandırarak ayrıntılı bir şekilde incelemektedir.

"18 Mayıs 1944-Aralık 1991 tarihleri arasında Kırım Tatar halkının SSCB hükümetiyle ilişkilerini kronolojik bir şekilde sergileyen bu kitap, ön söz ve girişten sonra beş bölümden oluşmaktadır. Bu eserde , Kırım Türk tarihinin en trajik olaylarından biri olan 1944 yılı sürgünü ve sonrasındaki süreçte , Kırım Türklerinin vatanlarına dönmek ve haklarını geri kazanmak için

yaptıkları mücadeleye ayrılmıştır. Eserde yer alan olaylar belgeleriyle ve ayrıntılı olarak sunulmaktadır. XX. yüzyılda çeşitli milletlere karşı yapılan soykırım ve felaketler ile bunlardan biri olan Kırım Türklerine karşı yapılan felaketlerin derecesini anlatılmaktadır”.

Değişik Bilimsel kongrelerde Kırım Türklerinin durumu ile ilgili pek çok bildirinin sunulmuş olduğu kaynak taramalarımızda görülmüştür. Bunlardan 2002’de Marmara Üniversitesi’nde gerçekleştirilen “Savaş Çocukları, Öksüz ve Yetimler” Sempozyumunda Kırım ile ilgili bildiriler sunulmuştur. TİKA’nın 31 Mayıs- 4 Haziran 2004 tarihlerinde Akmescit’te gerçekleştirdiği I. Türkoloji Sempozyumuna sunulan yetmiş altı bildirinin de ağırlıklı konuları arasında Kırım Tatar kültürü gelmektedir. II. Uluslararası Türkoloji Kongresi, 22-24 Mayıs 2008’de Kırım Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesi ve TİKA organizasyonu ile yapılmıştır. Yüz altmış tebliğin sunulduğu bu etkinlikte ana temalar, tarih, edebiyat, eğitim, dil, kültür olarak belirlenmiştir.

Değişik ülkelerdeki üniversitelerin öğrenci mezuniyet tezleri ile Yüksek lisans ve Doktora tezleri taranılmamıştır. Ancak literatür taraması sırasında karşılaştığımız konuyla ilgili birkaç eser kaynaklarda yer aldı.

SONUÇ

Tarihî Türk göçleri içinde Rusya ve Balkan Müslümanlarının durumu yüzlerce eser ve binlerce araştırmada ele alınmıştır. Her yönüyle dram, trajedi, acı, elem, vahşet, katliam ve hüznlerin kültürdeki çeşitli yansımalarının varlığı ürünlerde görülmektedir. Ama Kırım Türklerinin “1944” sürgününün bir soykırım olduğu açıktır. On binlerin ölümünün facia olarak, dram olarak, vahşet olarak adlandırılması yetersizdir. Kırım’da Türklere ait kültür her tarafa silinmeye çalışılmış ve tarih Kırım’da adeta talan edilmiştir. Çünkü Kırım ve havalisi uzun yıllar Rusya’nın ele geçirmek için mücadele ettiği stratejik bir bölge olmuştur. Milletlerin geçmişi, bıraktıkları maddi ve manevi eserlerden anlaşılır. Kırım’da mezarlıklar bile yerlerinden söktürülmüştür. Ama arşiv kaynaklarında hâlâ gerçekleri söyleyen belgeler yer almaktadır.

Kırım Diasporası; dünyanın değişik ülkelerinde pek çok Kırım vatanseveri tarafından değişik etkinliklerle millî davayı dile getirmektedirler. Kırım’da Tatarların yeniden dirilişi maddi ve manevi alanlarda yapabilecekleri gelişmelere bağlıdır. Rusya’nın geçirdiği ve Ukrayna devletinin kendini geleceğe hazırlamadaki planlamaları iyi takip edilmelidir. Bağımsız Türk devlet ve toplumlarının uluslararası yeniden yapılanmadaki siyasi-ekonomik ve sosyal gelişmeleri dikkatli bir ilişkiler bağlamında geliştirilmek durumundadır. Mustafa Abdülcemil

Kırımoğlu'nun hedefi; dünya üzerinde dağılmış Kırım Türklerini ata yurtlarına geri döndürmek ve Kırım Muhtar Cumhuriyetini kurarak, dilini, dinini ve millî kültürünü öğretip, Tatarları insanca yaşayacakları bir hayat ortamına kavuşturmadır.

Kırım'a Tatarların geri dönüşlerinin başladığı 1980'den 2013 yılı itibariyle de Kırım'daki Tatar nüfusun 350 binleri aştığı bildirilmektedir. Bu da genel nüfus içinde % 13'e yaklaşmaktadır. Kırım Türklerinin 1944 sürgünü öncesinde 366 millî mektep varken, bugün sayı on beştir. Kırım'da daha yüzlerce okula ihtiyaç duyulmaktadır. Büyük Sovyet İmparatorluğunun çöküşünden bugünlere, Kırım Türklerinin yeniden hayat bulacağı kendi topraklarındaki gelişmeleri Türkiye'nin maddi ve manevi destekleri ile sürmektedir. Kırım Türklerinin kendi kültür kaynaklarına ve temel insan hak ve özgürlüklerine tam manasıyla sahip olabilmeleri için siyasi gelişmeler içinde demokratik yapılanmalarını da gerçekleştirmelidirler.

Kırım Tatarlarının 1995-2005 seneleri dönüş ve yerleşme birinci devlet programı Ukrayna Bakanlar Kurulu tarafından tasdik edilen ve bugün de bu program bitmiş, amma yeni bir program daha tasdik edilmemiştir. Önceden, Kırım'da üç dil devlet statüsünde idi: Rus, Ukrain, Kırım Tatar, her bir Kırımlı üç dili de serbest bilmeliler, kullanmalılar. Bunları gerçekleştirmek için öğretim sisteminde reformlar olmalı, Kırımlılar okuldan önce eğitimini kendi dillerinde görmeliler, sonra ise istediği dili seçip yükseköğretim almalılar ve bütün dillerini rahat kullanmalılar.

21. yüz yılda Avrasya'nın kilidi konumundaki Kırım yarımadasında; siyasal alanda Kırım hâkimiyeti uyumsal ve dostluk davranışlarını tek Ukrayna hâkimiyeti ile değil de Rus hâkimiyetiyle, içtimai teşkilatlar ile Türkiye, bütün Karadeniz ülkeleriyle ve milletlerarası teşkilatlarla kurabilmeli. Bütün anlaşmazlıklar bitmeli, bir daha krizlerin tekrarlanmaması için özel kurumlar kurulmalı. Kırım'ın bütün milletlerinin millî idare muhtariyeti organları, onların arasında Kırım Tatarlarının da bütün anlaşmazlıkları ve ayrımcılıklar bitmeli, gelecek beş, on yıl içinde organik şekilde resmi hâkimiyet organları ve muhtariyet temsilcilikler arasına girmeliler ve yöneticiler bütün insanların ihtiyaçlarını dikkate almalıdırlar.

Kaynaklar

Yazılı Kaynaklar

Abdülhamitoğlu, N. (1974). *Yüz Binlerin Sürgünü*. İstanbul.

Arslan, E. (1999). *Halk Şiirimizde Tarihi Olaylar*. Diyarbakır.

Aslanapa, O. (1983). Kırım'ın Kısa Tarihçesi, *Emel Dergisi*. s.183, Mart - Nisan, İstanbul.

- Çakmak, M. (1999). *XVIII. Yüzyılda Kafkasya*. Osmanlı I, Ankara.
- Çandarlıoğlu, G. (2003). *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, İstanbul.
- Carthy, J. M. (1998). *Ölüm ve Sürgün*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Tic. A.Ş.
- Devlet, N. (1999). *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi*. Ankara.
- Eren, H. (2004). Baskıya Uđrayan Türkoloji. *Türk Dili Dergisi*, Sa. 629, Ankara.
- Gökbilgin, Ö. (1978). *1532-1579 Yılları Arasında Kırım Hanlığı'nın Siyasi Durumu*, Ankara.
- Hülagü, M. (2004). *Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Türk-Rus İlişkilerindeki Yeri*. TİKA I. Türkoloji Sempozyumu, Akmesicit,
- İbrahim, V. (1995). Bitmeyen Çileli Yıllar, Der. S. Bilal vd., Emel, Sa. 208, , s. 29-32.
- İnalçık, H. (1997) . *İslam Ansiklopedisi*. "Kırım" maddesi, İstanbul: MEB Yayınları.
- Kartal, B. (2004) *Kırım'dan Göçe Mecbur Kalan Tatarların Osmanlı Topraklarındaki İskânları ve Diğer Ülkelerdekilerin Göç Hikâyelerinden Levhalar*. TİKA I. Türkoloji Kongresi Bildirileri, Ankara,
- Kerimova, F. (1994). *Hatıralar*. Haz. Z. Yüksel, Emel, Sa. 203, s. 28. Ankara,.
- Kırimer, C. S. (1961) . *Bazı Hatıralar*. Emel no.2, Ankara.
- Kırımlı, H. (1996). *Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler*, Ankara.
- Köse, O. (1999). *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Rus Münasebetleri*. Osmanlı 1, s. 536, Ankara.
- Kurat, A. N. (1987). *Rusya Tarihi, 2. Baskı*. Ankara.: TTK Yayınları.
- Ömerov, E. (1984). *İkinci Gelin*, Akmesicit (Kırım).
- Otar, İ. (1993) *Çarlık Hâkimiyetinde Kırım Faciası (Dr. Ahmet Özenbaşı'dan naklen)*. İstanbul.
- Özcan, K. (2002) *Vatana Dönüş Kırım Türklerinin Sürgünü ve Millî Mücadele Hareketi*. İstanbul.
- Özenbaşı, A. (1925). *Çarlık Hâkimiyetinde Kırım Faciası Yahut Tatar Hicretleri*. Akmesicit.
- Sabit, B. (1934). *Kırım'ın Osmanlı İmparatorluğu'na Eklenmesi Meselesi*. shf: 2, İstanbul.
- Soysal, M. (2009). *1944 Arabat Türkleri*. İstanbul.
- Ülküsal, M. (1976). *II. Dünya Savaşında Berlin Hatıraları ve Kırım'ın Kurtuluş Davası*. İstanbul.
- Ülküsal, M. (1980). *Kırım Türk-Tatarları (Dünü-Bugünü-Yarını)*. Baha Matbaası, İstanbul.
- Ülküsal, M. (1999). *Kırım Yolunda Bir Ömür* Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1978). *Osmanlı Tarihi*. IV. C. Ankara.
- Vozgrin, V. (1991) . *Sürgünlük Siyaseti*. Akmesicit: Yıldız, 4, 138.

- Yağcı, Z. (2002). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Doğu Karadeniz Politikası*. Türkler, 12. C., Ankara.
- Yakubovskiy, A. Y. (1976). *Altınordu ve Çöküşü (Terc. Hasan Eren)*, s. IX, Ankara.
- Yüksel, İ. (1997). Kırım'ın Etnik Yapısı ve Kırım Tatarlarının Problemleri. *Yeni Türkiye Dergisi Türk Dünyası Özel Sayısı II*. Cilt, Ankara.
- Yunusov, Ş. (1993). *Mukaddes Topraktaki Tamırlarımız*, Yıldız, no.3, Mayıs, Akmesic.
- Yurter , F. R. (1998). *20. Yüzyılda Kırım*,TDK, Ankara.

İnternet Kaynakları

<http://www.ismailgaspirali.org>

<http://www.kirimdernegi.org>

<http://www.emelvakfi.org>

<http://www.kirimoglu.org>

<http://www.kurultay.org>

<http://www.qırım.net>

<http://www.sürgün.org>

<http://www.tatar.net>

<http://www.vatankirim.net>